२. क्रीडायाम् आनन्दः

प्रथमः भागः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः ?

1. चित्रे का वर्तते ? कथं दृश्यते ?
2. क्रीडासु पराजिते सति का अनुभूतिः जायते ?
3. क्रीडासु जये प्राप्ते सति का अनुभूतिः जायते ?

नेपथ्यम्

★ क्रीडाः अस्मान् बहूपकुर्वन्ति । क्रीडया शारीरिकविकासेन सह मनः प्रमोदः अपि जायते । क्रीडासु विजये प्राप्ते सति अत्युत्साहः पराजये प्राप्ते च सति निरुत्साहः न जायेत । तदैव वास्तविकः आनन्दः सम्पद्यते । यथाकथञ्चित् जयः प्राप्तव्यः। इति धिया ये क्रीडन्ति ते वास्तविकमानन्दं नाप्नुवन्ति । ईदृशाः भावाः क्रीडाभावनायाः विघातकाः एव । अतः क्रीडासु केन यत्नेन आनन्दलाभः स्यात् इति ज्ञापयितुम् एव एष पाठः । एषा कथा ''आनन्दम्'' इति पुस्तकात् सङ्गृहीता । अस्याः कथाकारः ''दासरि वेङ्कटरमणमहोदयः''।

© SCERT not to be republished

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

सुवर्णगिरेः पालकः रत्नपालः । तस्य चतुरङ्गक्रीडायां महती प्रीतिरासीत् । सः प्रायशः सभाप्रमुखैः सह एनां क्रीडां खेलति स्म । सर्वदा क्रीडायां रत्नपालस्येव विजयः सुनिश्चितः आसीत् । सः विजयः तं बहु रञ्जयति स्म ।

एकदा सचिवः सुदामा राजानं पराजितवान् । तदा सर्वदा जयं प्राप्तवतः रत्नपालस्य मुखं क्रोधेन विवर्णमभूत् । सः महता क्रोधेन चतुरङ्गफलकं विक्षिप्य अन्तःपुरम् प्रविवेश ।

राज्ञः ईदृशं व्यवहारं दृष्ट्वा सुदामा चकितः आसीत् ।

परस्मिन् दिने रत्नपालः सुदामानम् आहूय स्वदुर्व्यवहारविषये क्षमां याचितवान् । ततः पुनः क्रीडाम् आरब्धवान् । इदानीन्तनक्रीडायां रत्नपालः एव विजेता अभवत् । तेन तस्य मुखं विकसितम् । परम् अनन्तरक्रीडा सुदाम्ना जिता । तदा राजा वेगवन्तं क्रोधं मनसि रुन्धन् झटिति उत्थाय अन्तःपुरं प्रविष्टवान् ।

तस्मात् दिवसात् प्रत्यहं सुदामा एव विजेता भवति स्म । तेन पराजयेन राजा शोकसमुद्रे निमग्नः अभवत् । राजकार्येषु अपि तस्य मनो न रमते स्म । राज्ञः पराजयशोकविषयं सुदामा ज्ञातवान् ।

अतः परस्मिन् दिवसे सुदामा पराजितः । तेन राज्ञः मुखमण्डलं कान्तियुक्तमभूत् । तत् दृष्ट्वा सुदामा आनन्दितः । ततः स्वजयापेक्षयाऽपि राज्ञः सन्तोषाय सः प्रतिदिनं पराजयं प्राप्तुम् आरब्धवान् ।

अधुना प्रत्येकस्यां क्रीडायां रत्नपालः जयं प्राप्नोति स्म । परं सः पूर्ववत् क्रीडायाम् आनन्दं न लभते स्म । गच्छता कालेन चतुरङ्गक्रीडायां तस्य अरुचिः जाता । अहं पूर्वमिव क्रीडायाम् आनन्दं न अनुभवामि इति उक्तवान् । एतं विषयं ज्ञात्वा सुदामा एकं युवकं राजसभाम् आनीतवान् ।

हे राजन् ! एषः विश्वनाथः । अयं चतुरङ्गक्रीडयां विख्यातः क्रीडालुः । अयं क्रीडायां निपुणः । अतः भवतां जिज्ञासाः शमयितुं समर्थः ।

विश्वनाथः राजानं प्रणम्य उक्तवान् ‘‘महाराज ! एकवारं भवान् मया सह चतुरङ्गं क्रीडतु । ततः परं भवतां शङ्काः निवारयिष्यामि’’।

तस्य निवेदनेन तयोः क्रीडा आरब्धा । प्रथमायां क्रीडायां रत्नपालः एव विजयं प्राप्तवान् । तेन राज्ञः मुखं सन्तोषेण दीप्तम् । यतः सः विख्यातं क्रीडाकारं पराजयं प्रापितवान् । परं ततः परं सर्वासु क्रीडासु विश्वनाथः एव विजयं प्राप्तवान् । रत्नपालः व्यूहप्रतिव्यूहकरणेनाऽपि पराजितः । तेन सः क्रोधेन रक्तनेत्रः सन् महता कष्टेन क्रोधं निवारयति स्म ।

अवकाशं दृष्ट्वा राजाज्ञया सुदामा विश्वनाथेन सह क्रीडाम् आरब्धवान् । सः प्रथमक्रीडायामेव विश्वनाथम् सलीलं पराजयं प्रापितवान् । सुदाम्नः जयेन रत्नपालः बहु आनन्दितवान् ।

विश्वनाथः रत्नपालं दृष्ट्वा उक्तवान् महाराज ! अधुना अहं भवतां सन्देहान् निवारयितुं सिद्धः अस्मि। क्रीडालूनां क्रीडाविषयकः आनन्दः द्विप्रकारेण लभ्यते । तत्र प्रथमः विजयप्राप्तये सः यथाकथञ्चित् तीव्रेच्छावान् भवति । तेन तस्य विवेकः लुप्यते । द्वितीयः जयापजयैः अविचलितः सन् क्रीडायाम् आनन्दम् अनुभवति । परं भवान् प्रथमप्रकारकः अस्ति । अतः सचिवेन पराजितः सन् भवान् तं पराजयं जीर्णीकर्तुं न शक्तवान् । पराजितानां खेदमुखानि दृष्ट्वा आनन्दावाप्तिः भवतः स्वभावः अभवत् । परं मन्त्रिणः पराजयेऽपि भवताम् आनन्दः नास्ति यतः मन्त्रिमुखे खेदभावापेक्षया शान्तभावाः सन्ति । तत्र कारणं तु भवन्तं विजयं प्रापयितुं सः पराजयं प्राप्नोति स्म । तस्य विवरणं श्रुत्वा रत्नपालः घटनानां सत्यतां मनसि चिन्तितवान् । तस्य मनसि सन्देहः समुत्पन्नः । सः विश्वनाथम् अपृच्छत् - "प्रथमक्रीडयाम् अहं भवन्तं कथं पराजयं प्रापितवान् इति" ।

तदा स्मेरमुखः सन् विश्वनाथः अकथयत् - तदानीम् अहं भवतां क्रीडां व्यूहप्रतिव्यूहान् च श्रद्धया परिशीलयामि स्म । भवान् क्रीडायां सहजनिपुणः एव, अतः भवान् मां पराजितवान् । परं भवतः क्रीडनपद्धतिं ज्ञात्वा व्यूहात्मकतया अहं भवन्तं पराजितवान् । तान् व्यूहान् भवान् ज्ञातुम् असमर्थः अभवत् । अतः क्रमशः पराजितः । "परम् अस्माकं सचिवः भवन्तं कथं पराजितवान्" इति अपृच्छत् राजा रत्नपालः । तदा विश्वनाथः उक्तवान् - सः मम चतुरङ्गक्रीडायाः शिक्षकः । न केवलं तदेव अपि तु सः प्रत्यहं मित्रमिव क्रीडायां मां दक्षतां प्रापयति । सः नेतरः अपि तु मम जनकः एव । सः एव मां बोधितवान् यत् पराजयः एव जयस्य सोपानम् इति कथयन् विश्वनाथः स्वच्छद्मवेषम् अपाकरोत् । सः सचिवस्य सुदाम्नः पुत्रः आनन्दः एव आसीत् ।

राजा रत्नपालः आनन्दम् अभिनन्दितवान् । ततः आरभ्य पितापुत्राभ्यां सह यथासमयं राजा चतुरङ्गं क्रीडति स्म । स्वल्पकालेनैव रत्नपालः चतुरङ्गक्रीडायां नैपुण्यं प्राप्तवान् । इदानीं राजा जयापजयाभ्याम् असम्पृक्तः सन् क्रीडायां वास्तविकानन्दम् अनुभवति ।

यतः विश्वनाथः उक्तवान् आसीत् - जयापजययोः निर्लिप्ततया क्रीडायां यः आनन्दः जायते सः वास्तविकः ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. अस्यां कथायाम् आश्चर्यकारिणी घटना का ? तस्याः विषये वदन्तु ।

२. अस्यां कथायां भवताम् आकर्षकं पात्रं किं ? किमर्थम् ?

३. राज्ञः स्थाने भवान् अस्ति चेत् किं करोति ?

४. एनां कथां स्वीयवाक्यैः वदन्तु ।

आ. अधः दत्तान् सन्दर्भान् पठन्तु । पाठ्यांशानुसारं पट्टिकायां राज्ञः प्रतिक्रियाः लिखन्तु ।

सन्दर्भः	राज्ञः प्रतिक्रियाः
१. क्रोधसमये	
२. सचिवस्य पराजये	
३. विश्वनाथस्य पराजये सचिवेन	
४. राज्ञा विश्वनाथस्य पराजये	

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि कः, कस्मिन् च सन्दर्भे कं प्रति उक्तवान् इति लिखन्तु ।

१. अहं पूर्वमिव क्रीडायाम् आनन्दं न अनुभवामि ।

२. अपजयः एव जयस्य सोपानम् ।

३. जयापजययोः निर्लिप्ततया क्रीडायां यः आनन्दः जायते सः वास्तविकः ।

ई. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानामुत्तराणि लिखन्तु ।

आरोग्यमेव महाभाग्यम् । आरोग्यं नाम शारीरिकतया मानसिकतया च स्फूर्तिप्रदर्शनमेव । एतदर्थम् अवश्यम् अस्माभिः क्रीडाः क्रीडनीयाः । क्रीडाभ्यः पूर्वदृष्टिः, समस्यापरिष्करणम्, व्यूहात्मकव्यवहारः, यथानुकूलं निर्णयानां स्वीकारः इत्यादिलक्षणानि अपि अभिवर्धन्ते । क्रीडाः मनुष्ये समतौल्यव्यवहारम् उत्पादयन्ति । कबड्डी, खो-खो, क्रिकेट् वालीबाल्, फुटबाल्, इत्यादिक्रीडाः मानसिकशक्त्या सह शारीरिकस्वास्थ्यसंवर्धनाय सहायकारिण्यः भवन्ति । क्रीडाः अस्माकं जीवने एकः भागः ।

© SCERT not to be republished

१. उपरितनानुच्छेदं किं कथयति ? तस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

२. क्रीडाभ्यः कीदृशानि लक्षणानि अभिवर्ध्यन्ते ?

३. क्रीडाः किमर्थं क्रीडनीयाः ?

४. मानवः मानसिकतया - शारीरिकतया स्वस्थो भवितुं कासाञ्चन क्रीडानां नामानि लिखन्तु ?

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. रत्नपालस्य मुखे आनन्दः किमर्थं लुप्तः ?

२. सुदामा क्रमेण किमर्थं पराजितः ?

३. विश्वनाथः कः ? सः कस्य समीपे क्रीडासु नैपुण्यानि शिक्षितवान् ?

४. क्रीडनसमये कीदृशी जागरूकता आवश्यकी ?

II भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. क्रीडासु भवतः काः क्रीडाः इष्टतमाः ? किमर्थम् ?

२. क्रीडाभ्यः अस्माभिः शिक्ष्यमाणविषयाः के ?

३. क्रीडासु जयापजयौ सहजौ । भवता क्रीडितक्रीडायां भवत्समूहः पराजितो भवति चेत् भवान् विजितसमूहेन कथं सम्भाष्यते ?

४. किमपि वा भवतु जयः प्राप्तव्यः इत्यंशं प्रति भवदभिप्रायः कः ?

आ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. क्रीडाभ्यः जायमानानि प्रयोजनानि विवृण्वन्तु ?

२. क्रीडासु भवतः इष्टतमा क्रीडा का? सा क्रीडा कथं क्रीडनीया इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

३. भवन्तः उत्तमक्रीडाकाररूपेण अभिवर्धितुं किं कुर्वन्तीति दशवाक्यानि लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. राजसचिवयोः घटनां सम्भाषणरूपेण लिखन्तु ?

२. भवतां विद्यालये क्रीडाप्रतिस्पर्धाः भवन्ति । तदर्थं सन्दर्शकानाम् आह्वानाय करपत्रमेकं निर्मीयताम् ।

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

१. भवतां विद्यालये स्थितानां क्रीडालूनां क्रीडानैपुण्यविषयिणीं चर्चां कुर्वन्तु ।

२. उत्तमक्रीडकाणां प्रशंसनं कुर्वन् एकं पत्रं लिखन्तु ।

© SCERT not to be republished

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

१. अभिनन्दनम्   २. व्यूहः   ३. छद्मवेषः

४. नैपुण्यम्   ५. विख्यातः   ६. विवर्णः

आ. अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि लिखन्तु ।

१. पुत्रः   २. पिता   ३. गुरुः   ४. आनन्दः

इ. भवन्तः बहुविधाः क्रीडाः जानन्ति । तत्र पाठशालायां गृहे च क्रीड्यमानाः क्रीडाः पट्टिकायां लिखन्तु ।

गृहक्रीडाः	पाठशालाक्रीडाः

© SCERT not to be republished

2. व्याकरणांशाः

अ. इमं परिच्छेदं पठन्तु ।

एकः काकः बहुदूरात् आगतः । सः पिपासया पीडितः। तदर्थं नदीसमीपम् गतः । तेन किञ्चित् जलम् पीतम् । तेन सः तृप्तः । हंसेन तु नद्यां जलक्रीडा कृता ।

उपरितनरेखाङ्कितपदानि क्तप्रत्ययान्तपदानि । क्तप्रत्ययः त्रिषु लिङ्गेषु उपयोक्तुं शक्यते ।

आ. उपरि दत्ते अनुच्छेदे स्थितानि कानिचन क्तप्रत्ययान्तपदानि त्रिषु लिङ्गेषु अवगच्छन्तु ।

पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः	
आगतः	आगता	आगतम्	(गम् + क्त)
पीडितः	पीडिता	पीडितम्	(पीड् + क्त)
गतः	गता	गतम्	(गम् + क्त)
पीतः	पीता	पीतम्	(पा + क्त)
तृप्तः	तृप्ता	तृप्तम्	(तृप् + क्त)
कृतः	कृता	कृतम्	(कृञ् + क्त)

इ. अधः दत्तेभ्यः मूलधातुभ्यः क्तप्रत्ययं योजयित्वा त्रिषु लिङ्गेषु पदानि लिखन्तु । तानि पदानि उपयुज्य एकैकं वाक्यं लिखन्तु ।

	पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
१. भू + क्तः	भूतः	भूता	भूतम्
२. भाष् + क्तः	_______	भाषिता	_______
३. लिख् + क्तः	_______	_______	_______
४. स्था + क्तः	स्थितः	_______	_______
५. आ + नी + क्तः	_______	_______	अनीतम्
६. पठ् + क्तः	_______	_______	_______
७. क्रीड् + क्तः	_______	_______	_______
८. ताड् + क्तः	_______	_______	_______

ई. अधः दत्तेषु वाक्येषु क्तप्रत्ययपदानि अङ्कयन्तु ।

१. आलयात् प्रसादः आनीतः ।

२. गुरुणा पाठः पाठितः ।

३. मात्रा शिशुः लालितः ।

४. त्वया सत्यम् उक्तम् ।

५. गीतया क्रीडा क्रीडिता ।

© SCERT not to be republished

परियोजनाकार्यम्

1. चतुरङ्गक्रीडाफलकं निर्मीय प्रदर्शयन्तु ।
2. प्रमुखचतुरङ्गक्रीडालूनां चित्राणि सङ्गृह्य भित्तिपत्रे योजयन्तु ।

अकीर्तिं विनयो हन्ति हन्त्यनर्थं पराक्रमः ।